

Бессараб О. В.<https://orcid.org/0000-0002-8245-7033>

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розкриттю нормативно-правового регулювання реалізації державної мовної політики України. На сучасному етапі розвитку української державності питання мовної політики постало як фундаментальний чинник національної безпеки, державного суверенітету та суспільної згуртованості. Тривалий історичний досвід перебування українських земель у складі різних імперій зумовив складну мовну ситуацію та нав'язування чужорідних наративів. В умовах повномасштабного російського вторгнення на територію нашої держави захист, утвердження та всебічний розвиток української мови як єдиної державної стали головним важелем збереження української ідентичності та протидії гібридним загрозам. В свою чергу, ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами захисту прав національних меншин вимагають детальнішого теоретично-практичного розгляду. Тому необхідність аналізу того, як саме нормативно-правове забезпечення впливає на систему суспільних відносин обумовлює високу актуальність та своєчасність даного дослідження.

Визначено, що сучасна система нормативно-правового регулювання державної мовної політики в Україні пройшла тривалий шлях еволюції створивши безальтернативний, дієвий нормативно-правовий механізм захисту державної мови. Визначальним чинником цього процесу стало усвідомлення мови не лише як засобу комунікації, але й як фундаментального елемента національної безпеки, державного суверенітету та територіальної цілісності країни. В ході даного дослідження обґрунтовано потребу в подальшому удосконаленні правозастосовної практики, оскільки головними викликами досі залишаються необхідність повного фінансового та організаційного забезпечення державних цільових програм з опанування мови, подолання двомовності в окремих регіонах та сферах бізнесу, а також подальше удосконалення механізмів контролю в цифровому середовищі. Відтак, подальший розвиток мовної політики має зосереджуватися на створенні максимально сприятливих умов для безперешкодного переходу громадян на українську мову в усіх сферах щоденної життєдіяльності.

Ключові слова: державне управління, нормативно-правове регулювання, законодавство, мова, мовна політика.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення питання нормативно-правового регулювання мовної сфери відіграє стратегічну роль, оскільки змінившись із суто лінгвістичної проблеми на визначальний чинник національної безпеки та державного суверенітету. Протягом доволі тривалого часу мовна політика України була певною мірою непослідовною, що створювало сприятливі умови для політичних маніпуляцій та зовнішнього втручання в інформаційно-культурний простір країни. Проте збройна російська агресія остаточно дала зрозуміти, що мова виступає не тільки засобом комунікації, але й важливим інструментом суспільної згуртованості та захисту державного суверенітету.

Варто зазначити, що чітка регламентація обов'язкового використання державної мови в публічних сферах потребує детального аналізу ефективності нормативно-правових механізмів, що забезпечують ці процеси. Водночас постає питання гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами захисту прав національних меншин, що відіграє важливу роль в контексті європейської інтеграції України. Актуальність дослідження також підсилюється наявністю певних колізій у законодавстві та потребою в аналізі діяльності нових інституцій, зокрема Уповноваженого із захисту державної мови. Тому дослідження того, як правові норми втілюються

у реальні суспільні практики, дозволяє виявити прогалини у законодавчому регулюванні та запропонувати напрями їх вирішення для забезпечення незворотності процесів утвердження української мови як єдиної державної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дану проблематику досліджували такі науковці як Г. Горбань, О. Євченко, Г. Малінська, М. Недюха, П. Опанашук, О. Тарасенко та інші. Попри значну кількість наукових досліджень, динамічні зміни законодавства в умовах воєнного стану та нові виклики, пов'язані з євроінтеграцією, вимагають додаткового вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття нормативно-правового забезпечення реалізації державної мовної політики України.

Виклад основного матеріалу. Реалізація мовної політики виступає основою національного єднання, оскільки мова трансформується з інструменту спілкування у визначальний елемент самоідентифікації та суспільної злагоди. В українському нормативно-правовому полі державна політика орієнтована на паритет між зміцненням статусу української мови та захистом прав етнічних груп. Подібна діяльність регулюється багаторівневою системою законодавства, державними цільовими програмами та міжнародно-правовими нормами.

Як зазначає О. Євченко, мовне законодавство є складовою частиною мовної політики держави – сукупності ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі. У цьому контексті важливими є такі чинники: «законодавче регулювання мовних процесів; нормативність і стилістична диференціація літературної мови; взірцевість мови друкованих та електронних ЗМІ, державних документів, парламентських виступів, виступів провідних політичних діячів; підвищення мовної культури в середній і вищій школі; систематична й планомірна пропаганда лінгвістичних знань у пресі, по радіо, на телебаченні; урахування проблем багатомовності, мовних прав представників етнічних меншин; створення громадських та державних організацій, покликаних контролювати й корегувати стан мовної політики» [2, с. 53].

Нормативно-правові положення вітчизняного законодавства, норми міжнародного права виходять з того, що:

– Україна склалася як демократична, правова, соціальна держава, кордони якої визнані міжнародним співтовариством;

– назву Української держави визначає титульний етнос – українці, який сформувався історично, борючись упродовж багатьох віків за власну державність і незалежність;

– український етнос складає абсолютну більшість населення країни, має усталені у віках традиції, звичаї та обряди, культуру та мову;

– статус української мови як державної законодавчо визначений, що означає її вільне функціонування в усіх сферах суспільного життя, інформаційному просторі, державному управлінні тощо, а також дозволяє розглядати українську мову як соціально-правовий феномен, який, маючи низку органічно притаманних йому функцій, спрямований на становлення людини як національно-мовної особистості, консолідацію української нації як титульної нації, формування правової держави та громадянського суспільства [5].

Конституційну основу мовної політики нашої держави закладено у статті 10 Основного Закону України [3]. Ця норма безапеляційно закріплює за українською мовою статус єдиної державної мови та покладає на державу прямий обов'язок забезпечувати її всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території країни. Водночас Конституція гарантує вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України.

Основним нормативно-правовим актом, який деталізував конституційні приписи та встановив чіткі правила мовної гри, став Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [7]. Цей документ визначив українську мову єдиною мовою офіційного спілкування та закріпив її пріоритет. У сфері публічного управління закон зобов'язав усіх державних службовців, депутатів, суддів та військовослужбовців володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків. Уся офіційна документація та діловодство мають вестися виключно українською. У галузі освіти закон передбачив, що мовою освітнього процесу на всіх рівнях є державна мова, залишаючи при цьому право представникам меншин на вивчення своєї мови поряд із державною. Сфера обслуговування зазнала суттєвих змін, оскільки тепер за замовчуванням клієнта мають обслуговувати українською, і лише на персональне прохання відвідувача персонал може перейти на іншу мову, прийнятну для обох сторін. У медіапросторі закон встановив жорсткі квоти та вимоги до дублювання, трансляцій та друку, забезпечуючи домінування українського контенту.

Крім цього, з метою забезпечення додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та на всій території України, посилення її консолідуючої ролі в українському суспільстві як засобу зміцнення державної єдності, ураховуючи необхідність захисту національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, підтримки розвитку національної культури, заохочення процесів її інтеграції у європейський та світовий культурний простір схвалено Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» від 31.05.2018 р. № 156/2018 [10].

Окрему увагу приділено питанню мовного режиму для національних меншин, що врегульовується Законом України «Про національні меншини (спільноти) України». Цей закон визначає права національних спільнот на використання рідної мови в освіті, культурі та приватному житті. Водночас він встановлює, що освітній процес у державних навчальних закладах має здійснюватися державною мовою з можливістю використання мов національних меншин у певних випадках, зокрема у початковій школі та під час вивчення окремих предметів [9].

Також важливу роль у реалізації мовної політики відіграє Державна цільова національно-культурна програма забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 р. № 243-р. Метою Програми є забезпечення додержання конституційних гарантій і створення умов для всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, сприяння опануванню української мови та підвищення престижу використання, посилення її ролі в українському суспільстві як засобу зміцнення державної єдності, захисту національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору [8]. Документом також встановлено українську – мовою надання публічних послуг. До 2030 року 100% держслужбовців та посадових осіб мають володіти державною мовою відповідно до вимог Українського правопису й інших стандартів, визначених Національною комісією зі стандартів державної мови, надавати нею публічні послуги та здійснювати публічні комунікації. Крім того, документ визначає

українську, як мову комунікацій, ведення документації та споживання інформації. Для цього створюватимуть додаткові умови для опанування державної мови працівниками бізнес-сфери, а також запровадять чіткі державні стандарти, зокрема української професійної термінології [12, с. 279].

Реалізація даної програми базується на концептуальному підході до удосконалення державної мовної політики, що включає систематичне впровадження інноваційних підходів до мовного планування. Така політика спрямована на забезпечення всебічної інтеграції української мови у всі сфери життєдіяльності країни, сприяючи модернізації суспільства та зміцненню державності. Іншими словами, українська мова є не лише засобом комунікації, але й основою культурно-історичної спадщини та національного самовизначення. Враховуючи виклики, які постають перед країною, особливо у контексті зовнішніх загроз, зміцнення позицій української мови стає важливим чинником забезпечення політичної незалежності та соціальної згуртованості [4, с. 59].

В Україні схвалено Стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» (Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 596-р.), в якій визначено, що всебічний розвиток української мови як однієї з найважливіших складових національної ідентичності українського народу є гарантією національної безпеки і суверенітету України та забезпечує єднання нації. Ця Стратегія визначає мету, стратегічні цілі та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної мовної політики, та охоплює всі сфери суспільного життя [11].

Для того, щоб норми законодавства не залишалися декларативними, держава створила дієвий інституційний механізм контролю та стандартизації. Головною інституцією у цій системі став Уповноважений із захисту державної мови. Ця незалежна посадова особа здійснює постійний моніторинг виконання закону, розглядає скарги громадян на порушення їхнього права на отримання інформації чи послуг державною мовою та має повноваження накладати фінансові санкції на порушників. В той же час діє Національна комісія зі стандартів державної мови. Цей колегіальний орган затверджує правописні норми, термінологію та розробляє стандарти. Саме ця комісія організовує та проводить обов'язкові іспити на рівень володіння державною мовою для всіх кандидатів на посади в органах державної влади та осіб, які претендують на набуття громадянства України.

Здійснюючи захист державної мови, Україна одночасно дотримується своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини та національних спільнот. Наша держава ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, взявши на себе зобов'язання створювати умови для збереження та розвитку історично сформованих мов етнічних груп. Цей документ спрямований на захист та розвиток мов національних спільнот, а також встановлює рекомендації щодо їхнього використання в адміністративній, освітній та культурній сферах [1]. Однак імплементація положень Хартії в Україні відбувається в контексті забезпечення пріоритетного статусу державної мови, що викликає певні дискусії як на внутрішньополітичному, так і на міжнародному рівнях [6, с. 102].

Таким чином, державна мовна політика України ґрунтується на принципі збалансованості. Так, вона забезпечує домінування української мови в публічному просторі та одночасно гарантує мовні права меншин. Завдяки розгалуженій нормативно-правовій базі та стратегічному плануванню створюються умови для демократичного розвитку суспільства, де мова виступає як засіб ідентифікації, так і як інструмент соціальної інтеграції.

Висновки. Отже, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що сучасна система нормативно-правового забезпечення державної мовної політики в Україні пройшла тривалий шлях еволюції створивши безальтернативний, дієвий нормативно-правовий механізм захисту державної мови. Визначальним чинником цього процесу стало усвідомлення мови не лише як засобу комунікації, але й як фундаментального елемента національної безпеки, державного суверенітету та територіальної цілісності країни. Конституція України заклала непорушний обов'язок держави забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, що згодом було підтверджено та розширено рішеннями Конституційного Суду України.

Ухвалення та імплементація базового Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» дозволили чітко розмежувати публічний простір, де застосування української мови є суворо обов'язковим, і сферу приватного спілкування та релігійних обрядів, де діє принцип повної свободи вибору. Охоплення законом таких критично важливих сфер, як державне управління, судова система, Збройні сили, освіта, медіа та сфера обслуговування, створило міцну правову основу для повномасштабної «українізації» публічного простору. Водночас закон запровадив реальну юридичну відповідальність за порушення мовних прав громадян.

Важливим досягненням сучасної мовної політики є створення та успішне функціонування спеціалізованих інституцій. Так, діяльність Уповноваженого із захисту державної мови довела свою ефективність як інструмент державного моніторингу та правозахисту, а Національна комісія зі стандартів державної мови успішно забезпечує єдність мовних вимог та сертифікацію знань.

Водночас з утвердженням української мови як єдиної державної, Україна демонструє високий рівень дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Чинне законодавство, зокрема оновлені закони про національні меншини та корінні народи, гармонійно поєднує обов'язковість державної мови з гарантіями збереження мовної самостійності представників усіх етнічних груп.

Разом із тим, існує також потреба в подальшому удосконаленні правозастосовної практики. Головними викликами залишаються необхідність повного фінансового та організаційного забезпечення державних цільових програм з опанування мови, подолання двомовності в окремих регіонах та сферах бізнесу, а також подальше удосконалення механізмів контролю в цифровому середовищі. Відтак, подальший розвиток мовної політики має зосереджуватися на створенні максимально сприятливих умов для безперешкодного переходу громадян на українську мову в усіх сферах щоденної життєдіяльності.

Список літератури:

1. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 05.11.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text.
2. Євченко О. В. Правові засади мовної політики України в умовах воєнного стану. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Випуск 26. С. 52-55. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.9>
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Малінська Г. Д., Горбань Г. М. Мовна політика в Україні: сучасні виклики та перспективи розвитку української мови в багатомовному середовищі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. № 1. С. 56–61. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.1/10>.

5. Недюха М. П. Державна мовна політика в Україні: нормативно-правове забезпечення. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/povnyj-tekst.pdf#page=70>.
6. Опанащук П. Нормативно-правові механізми реалізації державної гуманітарної політики в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. № 2. С. 98–108. DOI <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2025.2.12>.
7. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
8. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 р. № 243-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2024-%D1%80#Text>
9. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/8224-19>.
10. Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України Укази Президента України" від 31.05.2018 р. № 156/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156/2018#Text>.
11. Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року “Сильна мова – успішна держава”: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 596-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text>.
12. Тарасенко О.Л. Реалізація державної мовної політики в Україні: європейський контекст. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 22. С. 276–282. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.276>.

Bessarab O. V. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF THE STATE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE

The article is devoted to the disclosure of the regulatory and legal regulation of the implementation of the state language policy of Ukraine. At the current stage of the development of Ukrainian statehood, the issue of language policy has emerged as a fundamental factor of national security, state sovereignty and social cohesion. The long historical experience of Ukrainian lands being part of various empires has led to a difficult language situation and the imposition of alien narratives. In the conditions of a full-scale Russian invasion of the territory of our state, the protection, establishment and comprehensive development of the Ukrainian language as the only state language have become the main lever for preserving Ukrainian identity and countering hybrid threats. In turn, the adoption of the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” and the harmonization of national legislation with international standards for the protection of the rights of national minorities require a more detailed theoretical and practical consideration. Therefore, the need to analyze how the regulatory and legal support affects the system of social relations determines the high relevance and timeliness of this study.

It is determined that the modern system of regulatory and legal regulation of state language policy in Ukraine has gone through a long path of evolution, creating an alternative, effective regulatory and legal mechanism for protecting the state language. The determining factor in this process was the awareness of language not only as a means of communication, but also as a fundamental element of national security, state sovereignty and territorial integrity of the country. In the course of this study, the need for further improvement of law enforcement practice was substantiated, since the main challenges still remain the need for full financial and organizational support for state target programs for language acquisition, overcoming bilingualism in certain regions and business areas, as well as further improvement of control mechanisms in the digital environment. Therefore, the further development of language policy should focus on creating the most favorable conditions for the smooth transition of citizens to the Ukrainian language in all areas of daily life.

Keywords: public administration, regulatory and legal regulation, legislation, language, language policy.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026